

NYA AVHANDLINGAR

Björg Kjær: *Børn og barndom på fritidshjem. Et folkloristisk studie af fortolkning og forhandling om barnlig identitet*. Göteborgs universitet. Etnologiska institutionen. Köpenhamn: Learning Lab Denmark 2005. 230 s. English summary. ISBN 87-7684-035-2.

Avhandlingens syfte är ”att undersöka hur barn förhåller sig till barndom i ett institutionssammanhang” (s. 11). Syftet kompletteras och specificeras med ambitionen att undersöka ”vad som sker när barn producerar barndom och när de iscensätter sig som barn och därmed tematiserar barnlighet” (s. 11).

Inledningen positionerar sig författaren vetenskapshistoriskt genom att säga att hennes bok knyter samman de etnologiska forskningstraditionerna om vardagsliv och arbetsliv.

Kapitlet *Forskningslandskapet* beskriver tre olika forskningsskolor inom det barnkulturella forskningsfältet. Hon börjar med de nordiska folkloristerna och dansken Evald Tang Kristensen som i slutet av 1890-talet utgav en samling med danska barnrim, ramsor och lekar. Tang Kristensen dokumenterade sitt material genom att fråga vuxna efter deras barndomsminnen. Då var det viktiga att dokumentera materialet för eftervärlden i form av texter eller lekbeskrivningar. Vetenskapssynen springer ur det diffusionistiska perspektivet, där kunskapsmålet är att fastlägga kulturområden och kulturgränser och följa hur kulturelement har vandrat mellan sådana områden och över sådana gränser.

Med makarna Iona och Peter Opies *The Lore and Language of Schoolchildren* (1959) flyttades fokus till levande barnfolklore i samtiden. Texterna och genrerna var fortfarande viktiga, men genom att makarna Opie gjorde sina insamlingar med barn bidrog de till att göra barn mindre exotiska.

Det har funnits en tendens att sätta likhetstecken mellan det formmässigt vackra och det moraliskt eller etiskt goda. Inte minst fanns exempel på sådana resonemang i samband med odlandet av nationalkulturerna: det vårt folk gör är autentiskt och därmed rätt och vackert. Denna

sorts kopplingar mellan kultur, estetik och politik gör också begreppet barnkultur problematiskt. Egentligen kan vi bara tala om barnkultur i samband med det barn gör när de vill markera att de är barn. Här möts dikotomierna barns folklore och barndomens praktik eller som Kjær formulerar det: skärningspunkten mellan vad barn säger och gör och de föreställningar om barn och barndom som barnen talar och handlar sig in i. Man kan och bör inte skilja studiet av barns kultur från studiet av vilka föreställningar om barn och barndom som denna barnkultur skriver in sig i eller kanske utifrån.

Både den humanistiska/estetiska och den sociologiskt/antropologiska barnkulturforskningen har ett synsätt på barnet som ”varande” i motsättning till den psykologiska uppfattningen om barnet som ”lärande, blivande”. Det första synsättet betonar barns normalitet, det andra deras annorlundahet. Bägge uppfattningarna behövs enligt Kjær, som avslutar detta kapitel genom att instämma i ett citat av sociologen Nick Lee där han förklarar att hans mål är ”maximizing our acknowledgement of human variation (and) by showing that there are many ways to ’become human’, some more and some less available to children” (s. 37).

Det tredje kapitlet har rubriken *Analytiske perspektiver: performans og intertekstuel strategi*. Här börjar Kjær med att göra det politiska ställningstagandet, inspirerad av sin danske kollega Flemming Hemmersam, att barns berättelser är lika mycket värda som politikernas, pedagogernas och experternas. Dessutom är makthavarnas stora berättelser lika mycket berättelser – och skall därmed förstås som och analyseras som berättelser – som barnens och småfolkets berättelser.

Det empiriska materialet är forskarens fältdagbok som dels innehåller beskrivande generaliseringar placerade i en sorts allmängiltig etnografisk tid, dels beskrivningar av konkreta ”situationer”, placerade i vad Kjær kallar folkloristisk nutid.

Dessa situationer sammanställer Kjær med det antropologen Kirsten Hastrup kallar begivenheter och det den amerikanske folkloristen Roger D. Abrahams kallar ”enactments”. Abrahams betonar begreppets dubbla

betydelse: dels något som framförs, uppförs eller utspelas, dels något som upphöjts till lag. En "enactment" är alltså något som är förutsägbart eller i alla fall innehåller drag av förväntningar eller förståelse av vad som ska komma. Genom att formen betonas kan man hävda att en "enactment" är reflexiv, i bemärkelsen att den pekar på sig själv som handling. Enligt Abrahams gör denna reflexivitet sådana handlingar mindre verkliga än vanligt beteende, samtidigt som de blir mera verkliga eftersom de placerar vardagslivets ämnen in i nya sammanhang. Genom att delta i och uppföra "enactments" skriver vi in oss själva i sådana klassifikationssystem som hör ihop med både talgenrer och görandegenrer.

Slutligen kan Kjær definiera sitt begrepp "situation" som en särskild typ av händelse, där specifika förhållanden rörande performans, enactment, kategorisk och genremässig intertextualitet blir synliga. Analytiskt vill Kjær fånga den akt där betydelse och identitet blir till i samspel mellan människor. Detta görs genom att fokusera på situationer där institutionsbarndom gestaltas i kulturella begivenheter.

I kapitel 4 *Felt, metode, feltarbejde og tekstualitet* får vi följa Kjærs första möte med det fritidshem som sedan under ett halvår skulle bli hennes forskningsfält. Här definieras också den i avhandlingen viktiga kategorin "barn": "'Børn' betyder her ikke børn i generel forstand, men snarere 5–10-årige børn på denne institution" (s. 57). Och på nästa sida: "Et af projektets delmål er således at afdække betydningsdannelser omkring netop alderen, og at vise hvordan dette indgår i børnenes hverdag" (s. 58).

I kapitel 5 *Institutionsliv – hvad er det? Om fritidshjemmet som rituel arena* betraktar Kjær fritidshemmet som en symbolisk arena där betydelser skapas, beteenden och relationer vidareförmedlas och t.o.m. det utsagda kan vara värt att lyssna på. Institutionen och det liv som utspelas där betraktas som betydelsebärande fenomen. Institutionslivet ses som en särskild betydelsebärande form av tillvaro, där definierade roller, tidsmässiga, rumsliga och begreppsliga ordningar samspejar på ett sådant sätt att de tillsammans skapar institutionslivet som kulturell arena.

De fysiska lokalerna och de dagliga rutinerna kan indelas i betydelsebärande sfärer och kategorier. Man kan tala om att situationer indelas i genrer och att denna genreindelning skapar och uttrycker institutionens symboliska ordning och bidrar till att skapa denna institutionsaktighet.

Kapitel 6 *Pædagogdom i frøperspektiv: Barnlig*

vinkele på professionelle voksne beskriver pedagogerna som barnens arbetsmaterial som barnen använder för att skapa "barnslighet". Det definieras olika aktivitets-situationer vid fritidshemmet, t.ex. auktoriserad verkstadsaktivitet eller en leksituation, initierad av barnen själva. Tolkningen av de olika situationerna påverkar inte bara förhållandet mellan deltagarna utan också förhållandet till tingen. Ett av barnen är duktigt på att trumma en komplicerad rytm på bordskanten. När han gör det tolkar Kjær det som en artistisk performans, medan de anställda pedagogerna reagerar nästan som på en betingad reflex med att tolka trummandet som störande oväsen. Kjær menar att det hänger samman med trummandets karaktär av kroppslighet och avsaknad av verbalitet, vilket gör att det blir till en tydlig markering av barnslighet.

Den trummande pojken hade lärt sig trumrytmen av en vikarierande lärare i skolan, vilket illustrerar att det också finns olika typer av vuxendom. Vikarien som inte är "riktig" lärare kan ta rollen av upptågsmakare. Sak samma med en vikarie på fritidshemmet som talar barnspråk med barnen och därmed betonar att han talar till barnen från en högre, mer kompetent och maktfylld position. Hans fast anställda kollegor kritiserar honom och Kjær menar att de genom att visa upp en formell jämställdhet med barnen bidrar till att osynliggöra de faktiska maktrelationerna.

Detta verkar inte göra barnen blinda för hur det verkligen förhåller sig. I sitt vardagliga umgänge med de anställda på fritidshemmet förekommer det hela tiden att barnen behandlar den individuella pedagogen som en typ, en avindividualiserad representant för den stereotypa och ibland löjliggjorda kategorin pedagoger.

I kapitel 7 *Børns køn, alder og etnicitet. Bermuda trekant eller spændstig triade?* skall Kjær visa hur barn får betydelse i förhållande till de tre dimensionerna kön, ålder och etnicitet. De tre aspekterna är utvalda därför att de i många fall uppfattas som grundläggande, naturliga och självklara. Forskare inom olika områden har dekonstruerat begreppen, relativiserat dem och gjort dem flexibla och processuella. Med filosofen Hans Fink vill Kjær dock hävda att allt inte är konstruktion, det finns också en numerisk, essentiell identitet.

Kön, ålder och etnicitet är viktiga faktorer i barnens identitetsbyggen. Ännu viktigare verkar det dock vara att man behärskar de gängse standardformerna för verbalitets umgänge. Förolämpningar, alternativa samtalsformer, överdrifter och andra ritualiserade former för interaktion används för att skapa hierarkier. Fysisk styrka är viktig,

men som Kjær skriver, ”det är performansen som ger poäng” (s. 159).

Slutsatsen är att de tre faktorerna lyfts fram och betonas inte var för sig utan i dialog med varandra. Flickorna kan eftersträva en mogen vuxenhet för att lyfta sig själva till en position närmare de vuxna. Pojkar å andra sidan kan imitera vuxna mäns barnlighet eller den lekfulla maskulinitet som paradoxalt nog också hör hemma i vuxenvärlden.

Kapitel 8 är det sista empiriskt redovisande kapitlet. Det har fått namnet ”*Bim, bam busse – jeg har en habitusse! Måder (modus) og genrer som skaber barnlighed*”. Från de fasta kategorierna kön, ålder, vänskap och etnicitet går Kjær i detta kapitel in i möten och dialoger mellan barnen och undersöker vilka kategorier som uppstår där. Hon utgår från begreppet ”barnlighet” som ofta har en negativ innebörd i riktning av omogen, social klumpighet. Det kan dock också ha en positiv laddning, om man tänker på naiv, oskuldsfull, godtrogen. Både barn och vuxna strävar bort från de negativa formerna av barnlighet, men här menar Kjær att hon har sett hur hennes informanter arbetar hårt på att bli skickliga förvaltare av barnomspositioner och kompetenta utövare av positiva barnkompetenser. Det gäller att behärska de gemensamma barnkoderna i form av stil, estetik, genrer och modaliteter.

I denna strävan blir tre hierarkiska system synliga. Det första är en social hierarki där makt, auktoritet och sociala positioner är viktiga. Det andra är ett estetiskt system, där man avancerar genom att behärska olika uttrycksstilar, vara elegant och slagfärdig. Det tredje handlar om vänskap. Där är sympati, ömsesidighet och lojalitet viktiga inslag. Bristande kompetens inom något av dessa system kan kompenseras genom att man är duktig inom något av de andra två. Viktigast verkar den estetiska kompetensen vara. Den som är kvicktänkt, slagfärdig och verbalt elegant avgår för det mesta med segern.

Också icke-verbalt umgänge har emellertid sina genrer och genrerregler. Kjær beskriver ett slagsmål mellan några pojkar, som ser så våldsamt ut att en av pedagogerna ser sig nödsakad att stoppa det. Kjær som har följt föreställningen har kunnat iaktta hur det egentligen handlar om att utforska var gränserna går mellan lek och obehag. Även våld och aggression har form som kan övas och utforskas. Den som har övat slagsmål på lek har fått träning i att hantera vrede, smärta, våld och aggressivitet. Den som inte har haft kulturellt utrymme för sådan träning kommer att vara totalt oförberedd om han hamnar i en situation som är våldsam på allvar.

Barns position som barn placerar dem redan från början i underläge. Barn är annorlunda överallt. De är objekt för pedagogik, undervisning och uppfostran. Genom att betrakta barnen som den Andre i filosofen Emmanuel Lévinas mening kunde Kjær få syn på det hon kallar ”barnlighetens identitetspoetik”, en sorts barnlighetens retorik som bestod av en del ethos, som handlade om auktoritet och positionering i den sociala hierarkin, en del logos, som upprättade en estetisk hierarki, och en del pathos, som hade att göra med känslor, empati och gemenskap. Med ett folkloristiskt performansperspektiv kunde hon fokusera på hur barnens handlingar och berättelser fungerade som kommentarer till och reflektioner över deras situation i institutionens vardagliga tillvaro.

Björg Kjærs problem, när hon skulle skriva färdigt sin avhandling efter några års ofrivilligt uppehåll, var att hon hade ett ganska magert fältmaterial. Den renskrivna versionen av hennes fältdagbok efter ett halvårs fältarbete var på drygt 40 sidor och gick inte på något enkelt sätt att komplettera. Med denna utgångspunkt är det nästan ofrånkomligt att den färdiga avhandlingen ger ett splittrat intryck. Sammanfattningen av tidigare forskning inom barnkulturområdet är användbar. Avsnittet om det etnografiska fältarbetets historia ger mest intryck av en föreläsning på grundnivå. Inget av dem bidrar på något självklart sätt till att uppfylla avhandlingens syfte.

När Kjær är klar med dessa utfyllnadspartier och ger sig in i att diskutera sitt fältmaterial blir det genast god folkloristik: här skriver hon empirinära, inkännande och associationsrikt. En svaghet i denna del av avhandlingen är dock den oprecisa hanteringen av begreppet ”berättelse”.

Det Kjær kallar situationer har formen av skrivna berättelser. Den episka formen innebär att författaren har valt ut ett antal nyckelscener, ordnat dem kausalt och kronologiskt och placerat dem inom en ram som begränsas av en början och ett slut. Frågor som naturligt uppkommer när vi omskapar erfarenheter till berättelser är: Vad har berättaren valt bort? Vilka kausala samband har skapats när forskarens iakttagelser har givits episk form? Vilka samband stammar ur forskarens analytiska tankevärld och vilka kan de observerade personerna hålla med om? Vad händer om man förskjuter början och slutet av berättelserna åt något håll? Dessa komplicerade processer, som folklorister och sociolingvister men också språkfilosofer har ägnat mycken möda åt att försöka förstå, förbigås med tystnad i Kjærs avhandling.

Björg Kjær demonstrerar i sin avhandling *Børn og barndom på fritidshjem* hur institutionsbarnen – innanför de ramar som fritidshemmet tillåter – har skapat sig en egen värld med sina egna regler och värdeskalor. Hon beskriver den med ord som barnslighetens identitetspoetik och en barnslighetens retorik som barnen använder för att förhålla sig till sina vardagliga livsvillkor. Den detaljerade beskrivningen av detta är Kjærs bidrag till den nordiska barnkulturforskningen. Jag har invändningar mot detaljer i avhandlingen, men kapitlet ”Bim, Bam, Busse – jeg har en habitusse!” tar udden av dem. Där visar Björg Kjær vilken skicklig folklorist och vilken skicklig skribent hon är.

Ulf Palménfelt, Visby

Jessica Parland-von Essen: *Behagets betydelse. Dötrarnas edukation i det sena 1700-talets adelskultur*. Gidlunds förlag, Hedemora 2005. 251 s., ill. English summary. ISBN 91-7844-700-3.

Historikern Jessica Parland-von Essen lade i februari 2005 fram sin avhandling *Behagets betydelse. Dötrarnas edukation i det sena 1700-talets adelskultur* vid Helsingfors universitet. I slutet av samma år kom den ut i bokform, nu med några väl valda illustrationer samt några smärre justeringar av formalia.

Jessica Parland-von Essen sätter ljuset på 1700-talets ståndssamhälle och särskilt adelns förhållande till och syn på edukationen och kvinnan. Den röda tråden i studien är att visa och bevisa att dötrarna av ädel börd var bildade, belästa, kultiverade och även naturvetenskapligt informerade, trots seglivade föreställningar om motsatsen. Valet av termen edukation är medvetet och konsekvent och ska betona det starka franska inflytandet i adeln på språk, beteende, val av litteratur m.m. Franska var elitens språk tvärs över nationella gränser i Europa, men också en mur kring adeln och mot andra, lägre klasser. Allusioner till fransk kultur förenade de utvalda och insatta och distingerade dem från de okunniga ”andra”.

Källmaterialet är tryckt material samt otryckt hämtat från arkiv och består av främst korrespondens och dagböcker. Det är fäder och dötrar som skrivit, korresponderat och reflekterat. Några samlingar framstår som särskilt intressanta och rika huvudkällor: Gustaf Mauritz Armfelts brev samt Heinrich Freses brev till respektive äldsta dötrar, Augusta Armfelt och Helena Frese. Curt

von Stedingks dotter Therese skrev dagbok i början av 1800-talet och den ingår i det material som Parland-von Essen har gått igenom. Genom en noggrann läsning och analys av materialet utkristalliserar sig tidens och den sociala gruppens syn på de unga dötrarnas uppfostran och utbildning. Fram träder också en estetisk mall för syfte och innehåll i edukationen. Det var viktigt att de unga kvinnorna lärde sig skriva, tala och röra sig på ett smakfullt sätt. Flickorna skulle vara anspråkslösa men inte blyga – nyckelordet var naturlighet. Kultiveringen skulle sitta i ryggmärgen. Författaren visar att föräldrarna var måna om dötrarnas mentala välbefinnande och önskade dem lycka och kontroll över sina liv.

Ett annat mål med den utmejslade fostran var, enligt Parland-von Essen, att trygga adelskulturens fortbestånd. Dötrarna tilldelas en nästan instrumentell roll. Författaren tecknar en adel som i det sena 1700-talet var trängd från olika håll och den gemensamma, delade kulturen var en livboj, en rustning. I den adliga mentaliteten sammansmälte således det estetiska och det etiska med varandra. Genom att uppträda behagligt blev man moraliskt högre stående. I författarens beskrivning framträder en gruppcentrerad självbild som adeln odlade för att bekräfta legitimitet och position.

Dispositionen framgår främst under rubriken *Innehåll*. Jessica Parland-von Essen har valt att avstå från den traditionella inledningen med en samlad forskningsöversikt, syfte, definitioner och avgränsningar, uppläggning, material och metoder. Mycket av detta finns inflätat och utstrött i kapitlen och i noter, som författaren också påpekar. Dock saknar jag en introducerande inblick i det intellektuella arbetet bakom avhandlingen. Bland historiker, etnologer, socialantropologer och andra är det numera brukligt och accepterat att förena vetenskapliga krav med en närmast litterär form, ett slags narrativt skrivande. Denna frihet i valet av vetenskaplig stil undantar inte avhandlingsförfattaren från att inledningsvis redovisa sitt val som en del i insiktsprocessen och kunskapsförmedlingen, standardinslag som förväntas i ett akademiskt lärdomsprov. Jessica Parland-von Essen har valt ett lättillgängligt upplägg för avhandlingen, som en samling lärda betraktelser kring ett huvudtema och centrala figurer, utan att dock förenkla sina grundfrågor. Det som framstår som en underförstådd arbetsmetod kunde Parland-von Essen reda ut under disputationsakten, då val av skrivstil, läsart och språkväxlingar mellan 1700-tal och modern tid diskuterades.

Det handskrivna och det tryckta källmaterialet stödjer